

21 ZINĀTNIEKS

21
'381'

2012. GADA NOVEMBRĪ 1,25 Ls

UGA NIEDRES foto

ISSN 1407-5059

RRR

Aktrise
INDRA BURKOVSKA
nēko nemēra
ar vienu
mēru

RRR

Par
ugunskrustu

RRR

Rudens laiki
un svētes

RRR

Kā sadzīvot
ar pusaudzi

RRR

Apaču
horoskops

RRR

Brūklēnes —
veselībai

Rudens laiki un svētes

Latvijas ģeogrāfiskajos apstākļos ir izteikta četru gadalaiku maiņa: ziema, pavasarīs, vasara un rudens. Katrs gadalaiks ir tieši 90 dienas garš. Kopā tas sastāda 360 dienas, bet 5 vai 6 dienas, kuras ir «it kā» ārpus šī rīta, jo gada garums ir 365 (366) dienas, mūsu senči sadalīja pa abiem saulstāvjiem: Ziemassvētkiem (3 vai 4 dienas garā gadā) un Jāniem (2 dienas). Tāpēc mūsu senčiem (hristieši no mums šo ideju tikai aizņēmās) bija Pirmie, Otrie, Trešie un garā gadā — vēl pat Ceturte Ziemassvētki. Saulstāvju svētki ir attiecīgi ziemas un vasaras kušminācijas viduspunkti, tieši tāpat arī pavasara un rudens saulgriežu svētki ir pavasara un rudens kušminācijas svētki, un nevis ar 22.septembrī iesākas rudens, kā mēs bieži dzīrdam. Astronomiski saulstāvji un saulgrieži pa sekundēm, minūtēm un pat stundām nesakrīt no gada uz gadu, jo Dieva Pasaule viss notiek tā, kā tas ir Dieva nolikts, vienkārši laikritis (kalendārs), pēc kura mēs dzīvojam, nav tik ideāls. Pieņemam, astronomiskie rudens saulgrieži šogad bija 22.septembrī 17.49, bet 2010. un 2011.gadā rudens ekvinokcija bija 23.septembrī. Tā kā mūsu senči un mēs paši visus astoņus Dieva noliktos svētkus svinam divas vai trīs dienas, tad arī astronomiskais «punktss» vienmēr sanāk mūsu svētes reizēs. Bet jāsaka, ka mūsu senču izstrādātais LAIKRĪTIS (kalendārs) ir fantastiski atbilstošs mūsu ģeogrāfiskai videi un daudz precīzāks nekā romiešu samocītais Jūlijā un hristiešu «uzlabotais» Gregora kalendārs, par kuriem es rakstīju «Zināniekā» (Nr.372-377.). Ne velti latviešu laikriti sauc par «Mūžigo laikriti (kalendāru)».

Šogad Dievs bija labi ilustrējis manu rakstu par latviešu laikriti, jo līdz ar 8.augusta vakaru uznāca pirmais rudens dzestruma virmojums. Naktis kļuva jūtamī garākas un vēsākas. Paveroties savvaļas dabā, arī tur bija jūtamas izmaiņas. Dzīvnieki jau sāka pārkārtoties ziemas apstākļiem, jo rudens arī daudziem no vieniem, tāpat kā cilvēkiem, ir ēdamā iekrāšanas un mājokļa labiekārtšanas laiks, jo ne jau visi dzīvo sienāža vai tauņīņa dzīvi. Šajā laikā negantie kurmjī pastiprina savu alu tīklu un izveido noliktavas. Mežā melleņu laiks jau ganādz beidzies, ja vien kaut

kur purvmalā vēl aizķerušās, bet pārādās rudens ogas — brūklenes, lācenes, kazenes, lebrieniet plavā un ziedošu plavas puķu vietā ieraudzisiet sēklīnu jūru, ja vien neesat Eiropas Savienības uzdevumā to noplāvis. Augļu dārzā jūs sagaida ābolī, bumbieri, plūmes, aronijs... No dārzenēu dārza jūs ēshanai ieväcat pupas un zīmīus, varat sākt norakt pirmos sakņu dārzenus un sākt saldešanai vai kaltēšanai gatavot garšvielas. Ārstniecības un narkotiskos augus jau jūs vācāt visu vasaru, bet lielākā daļa jānovāc tieši šajā periodā. Labība jau nobriedusi, un sākas rudens plaujas.

Rudens latviešu un visu baltu tautu laikrīti aptver divus krasī atšķirīgus Laiķus: Rūdenājus jeb Jumības laiku (saukts arī par Siena laiku), kurš ir smaga darba periods, un Senču jeb Veļu laiku (saukts arī par Dieva laiku jeb Dievaini), kurš ir klusais laiks, kad, protams, dažādi āra un iekšdarbi turpinās, bet nekādas svētes nenotiek — ja neskaita kapusvētkus un svinīgo mielastu senčiem. Neaizmirsisim, ka katrs Laiks latviešiem aptver 45 dienas, un katrs Laiks iesākas un nobeidzas ar savu svētes reizi. Dažos novados par Rūdenājiem sauc tikai rudens saulgriežu svētes reizi, bet vaīrumā novados par

Rudenājiem sauc tieši šo pirmo rudens laiku.

Rudens iesākas ar **Jumījiem** (Rūdenājus ievada teiksmainais Dieva dēls Jumīs), kurus mēs atzīmējam 7.-8.augustā. Jumju ieskandēšanu varam iesākt jau 6.augusta vakarā. Kušmināciju Rūdenāji sasniedz **Apjumībās (rudens saulgriežos)**, kuras svinam 21.-22. septembrī. Pēc Apjumībām, 23.septembrī, vēl seko Rūdenāju jeb Jumja tirgus diena, bet jau ar nākamo dienu iesākas klusais Senču laiks, kad latvieši tiekas ar senču gariem — veļiem. Rudens beidzas Mārteņos 6.novembrī, kuri izvada rudenī un ievada ziemu. Ar Mārteņiem sākas pirmais ziemas laiks — Ledus laiks, kuram pēc ziemas saulstāvjiem — Ziemassvētkiem seko Sala laiks.

Jumji

Jumji, tāpat kā Metēni, Ūsiņi, Mārteņi (Mārtiņi), ir Dieva noliktā saulceces svēte.

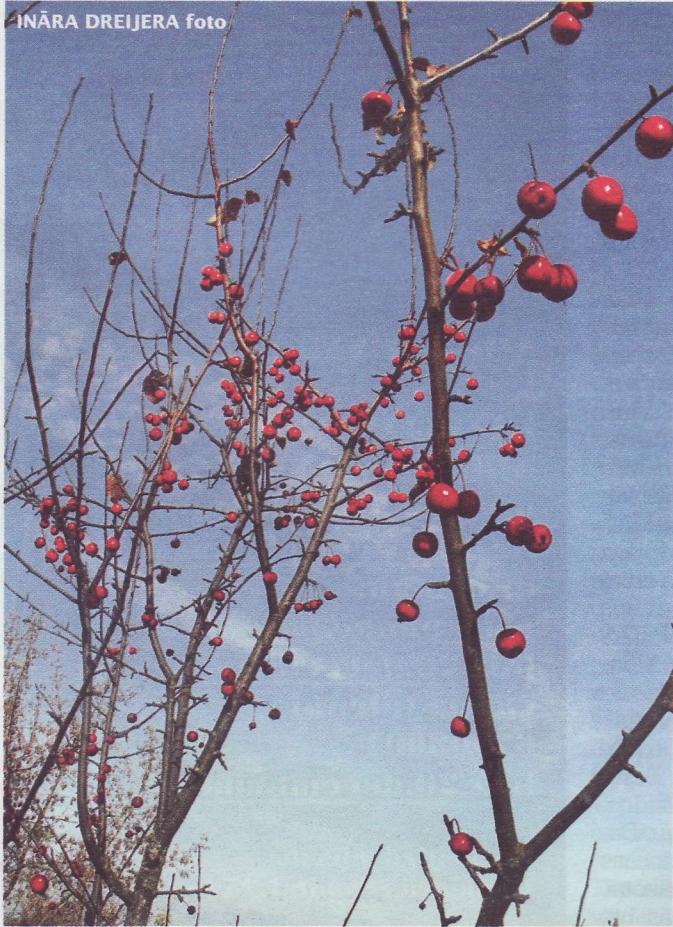
Jumji ir sestie no latviešu astoņiem Dieva dotajiem svētkiem jeb svētēm. Jumjus dažkārt dēvē arī par latviešu dievības Māras dienu, bet tas istī nebūtu pareizi, ka mēs Jumim domāto godu pārliku tikai uz Māru. Cita līeta, ka tieši

Māras daudzināšanai šajā svētē ir atvēlēta loti ievērojama loma, jo Māra latviešiem ir Dieva materiālā izpausme, varētu teikt — Dieva materializācija, atspoguļojums esamībā. Māra ir Māte visiem dabas spēkiem, un viņai ir ap 50 pavārdu — DZĪVES Māte, ZEMES Māte, DĀRZA Māte, JŪRAS māte, VĒJA māte, MEŽA Māte, GAUSA Māte u.c. Ja latviešiem dievība Laima (arī Dēkla un Kārta) ir Dieva garīgās un dvēseliskās pasaules personificējums un liktena lēmēja, tad Māra ir materiālās dzīves personificējums. Un tomēr galvenais šo dienu «varonis» ir Jumis, kurš mūs nepametis līdz pat rudens saulgriežiem jeb APJUMĪBĀM, kad visa raža ir zem jumta vai citās krātuvēs, un Jumja daudzināšana sasniedz kušmināciju.

Kas tad ir Jumis? Jumis ir teiksmainais Dieva dēls, kurš latviešiem ir augļības un veiksmes personificējums. Raža ir veiksmes rezultāts. Viņš ir arī svētības un laimes nesējs latviešu dzīvē. Viņa daudzinājums ir kā pateicība Dievam:

AINĀRA DREIJERA foto

«Lai tev auga divas vārpas viena stiebra galīņā.» Jumja simbols arī ir šis divas vārpas viena stiebra galā. Jumim ir arī simboliska sieva Jumala un bērni — Jumalēni. Jumis simboliski ir jāķer katrā laukā, katrā darbā, kurā notiek «ražas» ievākšana. Jumis ir jāķer rakstniekam, darbu pabeidot, gleznotājam — līdz ar pēdējo otas triepienu, komponistam — līdz ar pēdējo uzrakstīto akordu utt. Jumis ir visur, kur ir darba augļi. Jumis parasti slēpjās pēdējā vālā, pēdējā ābelē, pēdējā ogu krūmā, pēdējā rindīnā, pēdējā eksāmenā, katrā nobeiguma darbā, jo viņš jūs pavada visu «ražas» novākšanas laiku. Gandarījums par padarīto darbu — tas ir Jumja devums jums pašiem. Jumim par godu tiek pīts skaists vainadziņš, kurā viņš tiek simboliski iepīts. Jumim sien arī pušķi, piņ pīnes un jostas. Tā mēs varam viņu pieturēt līdz nākošajiem Jumjiem. Vārpus vānags simbolizē augļību un pārtīcību. Augļības simbols ir arī dzan Stebere, kuru uzkar kaklā vai labāk piesien pie jostas. Jumjos tiek veikts arī Uģuns rituāls.

Jumju svētes tradīcijas kristiešu baznīca ir sadrupinājusi pa četriem savu svēto svētkiem. Jumja saimniecisko pusī aizvirzījusi uz kristiešu svētā Jākova (latviskotais Jēkabs) atceres dienu 25.jūlijā un svētās Annas (Ješua, Jēzus Kristus vecāmāte pa mātes Mirjamas līniju) dienu 26.jūlijā, bet Māras daudzināšanu — uz 15. augustu, kad kristieši atzīmē Ješua mātes Mirjamas dienu ar svētceļojumiem un lūgšanām. Daļēji Jumis aizstāts ar arī virsengeli (cerençgeli) svēto Mihailu (Mikelī), bet Rudenāju tirgus nosaukts par Mihaila tirgu (latviskotais Mikeltirgus). Kāpēc tādas novirzes un skaldīšana? Nolūks jau gauži vienkāršs — lai tie latvieši svin savas svētes, tā teikt «pa tušo» — bez atdeves, bet pie viena lai cildina kristiešu svētos. «Bez atdeves» nozīmē svinēt svētes nepareizā laikā un daudzināt mūsu tautai svešus svētos, jo tad svinamiem laikiem nav dievišķas klātbūtnes, sakrālā starojuma, un tie pārvēršas sadzīvīskā jautrē (tusīnā), pasēdēšanā, padejošanā un iedzēšanā, nevis rituālā dejā, rituālā dziedēšanā un svētes mielastā. Sakrālā ceremonija pārvēršas sakrīlēgā jeb latviski — svētuma zaimošanā. Ja daudzināsim Jumi — pārtīcība būs MUMS — LATVIESIEM, ja daudzināsim kristiešu svētos, tad «piena upes» tecēs viņiem, jo ko daudzina, to arī piedaudzina.

Jumja diena ir arī Vedību diena (lai arī netiek svinētas tik bieži kā Apjumības), kad uz viena stublāja izaug divas vārpas — izveidojas ģimene. Jumji ir arī Saimnieces un Saimnieka diena. Tā ir arī Lielās Māras diena, tātad Maižes un Piena diena. Ja ir Piena diena, tad ir arī Lopu diena, jo Māra ir aizbildne visai Dieva laistajai pasaulei. Jumjos tiek izcepts pirmais maizes kāips no jaunās labības. Uz kāipa tiek uzvilkts Māras krustukrusts, kurš

tiekt ievilkts arī oglēs un peļnos pirms maizes cepšanas.

Jumja Svētes laiks iedalās: sakrālajā rituālā, sakrālajā mielastā, uguns rituālā un tālākajā bagātīgajā mielastā ar līksmām dziesmām, rotaļām un dejām par godu Jumim.

Jumja sakrālajā rituālā tiek daudzīnāts Jumis, Jumala un Jumalēni. Visas dziesmas un rituālās dejas ir veltītas viņiem. Sakrālais mielasts ir ļoti nozīmīgs, jo pirmā raža jau ir ievākta. Jumjos sakrālajā mielastā galda līek pirmo maizi, jauno medu un svaigu pienu. Maizi dala ar lielu godu, un, vēlot svētību, katrs lauž pa gabalam.

Mielastā līek maizi, karašu (rupju kviešu vai rudzu mīltu kukuliši, kuri pirms cepšanas apziestī ar olu), pladas (rudzu mīltu plācenīši, kuriem cepot uzliek virsū speķa gabaliņus), miežu putru, griķu pankūkas, sklandraušus, pūtelus (gatavoti no auzu, miežu, kviešu un zirņu sajaukuma, kuru uzvāra, krāsnī apgrauzdē un samai), visdažādākos piena produktus, un, protams, augļus un dārzeņus, kā pupas, zirnišus, gurķus, salātus un visu citu, kas dārza izaudzis.

Jumjiem ir jābūt līksmiem svētkiem, jo tākai tad tie dos spēku visam darbīgajam Rudenāju (Jumības) laikam, godam sagaidīt Apjumības un nesis pārtīcību nākošajā gadā.

Neaizmirst! Ja jums ir izdevies atrast divžuburainu vārpu, divžuburainu riekstu, divgalvu burķānu, kartupeļi, vai kādu citu «dvīni» (Jumja simboli), tas ir jāsaglabā, jo tas nes laimi un pārtīcību. Starp citu, Jumja svētkus, kuri ievada Rudenājus, lītvini (baltkrievi) sauc par «Zazink», bet Apjumības, kad ražas novākšanas darbi pabeigtī, par «Ozink».

Rudenāju jeb Jumības laiks

Rudenāju laiks ir 6.laiks gadā, kurš nomaina Lapu laiku, pēc kura, savukārt, nāk Senču jeb Veļu laiks. Rudenāju laiku dažkārt sauc arī par Jumības laiku vai Viršu laiku. Tās ir piecas deviņu dienu savaites, kopā tātad 45 dienas, no kurām pēdējās divas jau ir tiešā Apjumības svēte, bet Jumja tirgus dienu 23.septembrī senči jau bija aizņēmušies no Senču (Veļu) laika. Pēc krustnešu uzspiestā kalendārā tas ir laika spridīs no 9.augusta līdz 22.septembrim.

Latviešiem svētu spektrs Rudenāju (Jumības) laikā ir ļoti plašs, jo tas laukos dzīvojošiem ir ļoti grūts darba laiks. Pilsetniekiem, «trūšu būrišos» dzīvojošajiem, protams, tas tāk specifiski neizpaužas, bet pat viņiem ir jārūpejās par saviem puķu podiem balkonos un istabās. Iesākas šīs laiks ar Jumja svētkiem, bet pēc tam ir vesels šo svētā seriāls. Latviešiem pirms katra darba cēliena bija jāveis savais rituāls, tāpat kā senākos laikos pirms kaujas, lai

cīņa nestu uzvaru. Jumji tad arī ie-skandināja šo darba posmu. Katrā nākošie svētki parasti saucās pēc padarītā darba: Applāvības, kad visi laukā noplauti

(rudzi, kvieši, auzas un, kā pēdējie, mieži), Aprāvības, kad pabeidz līnu plūkšanu, Aparas, kad ir pabeigta aršana, Apkūlības, kad labība izkulta, Apmālības, kad pabeigta graudu malšana, un Apsēžības, kad pabeigta ziemāju sēšana. Aparas, Apkūlības, Apmālības un Apsēžības vari-rumā svin Mārtenos, jo līdz Apjumībām ne visi var uzspēt šos darbus pabeigt. Kā rezultējošas svinības ir arī Āpvākas, kad beidzot visa raža ir zem vāka (jumta), bet tas tomēr nav tāk plašs jēdziens kā Apjumības, lai gan dažos novados tiek lietots kā analogs termins Apjumībām. Šajā laikā svin arī Apbēdas jeb «cūku bēres», kad kāds suķis caur kūpināšanu arī tiek pievienots ziemas krājumiem, kaut gan Apbēdas plaši svin arī Mārtenos. Bet visu šo svētku virknī noslēdz Apjumības ar plašu rituālu un vairākdienu svinēšanu. Tākai neaizmirstiet, ka latviešiem svētku svinēšana vairāku dienu garumā nenozīmēja, ka pēc tam pa grāvmalām veči mētājās, un pirmdienas nebūt nebija «grūtās dienas». Katrs zināja, ka nākamā ritā būs jābrauc ar «tautas vāgi», un tāds piedzeršanās netikums jau arī dzan nebija tāk plaši izplatīts.

Latvieši nekad nav bijuši puritāni — viņi līksmi dzīvoja, kā arī savas tautas dziesmas nekad nav gauduļīgi viltuši, bet jautri dziedājuši. Visa latviešu tūkstošgadīgā vēsture liecina par viņu augsto vitalitāti jeb dzīvīgumu — dzīvotspēju, dzīvotprieku, ieksējo enerģiju, mundru mu un optimismu.

Rudenāju laika nozīmība un svētku svinēšana vaīrāk ir tāda lauku dzīves iezīme, jo laukus ļaudis visu gadu strādāja, lai nonāktu pie ziliem līnu ziedīņiem, pie pogalām, pie vārpām, pie tūpeniem, lai beidzot Rudenāju (Jumības) laikā tos novāktu, lai ziemā tiktū pie līnu svārkiem, kā arī, lai kiplokos un sīpolos cepti kartupeļi būtu visu gadu. Bet, kad šis darbs ir pabeigts, tad jau var padziedēt par ziliem līniem, kuri zied gan laukā, gan sīrdi, jo Rudenāju laiks daudziem taču beidzas ar Vedībām, kad līgava varbūt noskatīta Lieldienu šūpolēs.

Grībētu uzsvērt, ka Rudenāju (Jumības) laiks nav tākai laucinieku darba laiks, tas ir saimnieciskā gada noslēguma laiks (kā mēs sakām — «staba ierakšanas» laiks) visai tautai — gan zinātniekim, gan dzejniekiem, gan māksliniekim, gan ierēdņiem, gan rūpniecības strādājošajiem — visiem cilvēkiem, kuri dzīvo pēc Dieva likuma.

(Turpinājums nākamreiz)
VALDIS ŠTEINS,
Triju Zvaigžņu ordeņa Komandieris